

Костыря А.А.

Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979–1989 гг.). – К.: МИЦ «Мединформ», 2008. – 596 с.

Костыря А.А.

Историография, джерелознавство, бібліографія спецоперації СРСР в Афганістані (1979–1989 рр.). – К.: МВЦ «Медінформ», 2008. – 596 с.

Участь колишнього СРСР у подіях в Афганістані й навколо нього у 1979–1989 рр., за геополітичним рахунком, мала доленосне значення як для Радянського Союзу, так і для всього світу. Після виведення Обмеженого контингенту радянських військ (далі – ОКРВ) з Афганістану СРСР через три роки перестав існувати як суб'єкт геополітики, одна із наддержав. Тому не випадковий науковий інтерес до вивчення «афганського» періоду історії. Користуючись військовою термінологією, можна стверджувати, що широкоформатним «проривом» у цьому напрямі стало фундаментальне, міждисциплінарне дослідження фахового історика, доктора наук, професора А.Костирі «Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979–1989 гг.)», що вийшло друком наприкінці 2008 р.

Праця багатопланова, тому обмежимося лише короткою характеристикою наукової новизни найбільш вагомих внесків автора в дослідження вивчення й висвітлення подій в Афганістані й навколо нього у 1979–1989 рр.

1. Перша і головна частина монографії – історіографічний аналіз, здійснений у проєкціях загальної, предметної і проблемної історіографії. До наукового обігу вводяться два періоди становлення й розвитку історіографії спецоперації, із двома етапами в кожному. Вражає не тільки ширина, але й глибина аналізу. Автор розглядає радянську, пострадянську і зарубіжну історіографію за різними напрямками теми та вимірами спецоперації (міжнародним, політичним, воєнним тощо), формами подання матеріалу (дисертації, монографії, книги мемуарного, меморіального, публіцистичного, художнього змісту, статті, їх збірники).

Відзначимо ще один аспект – поєднання в аналізі як найсучасніших, так й малодосліджених історіографічних джерел минулого. Автор аналізує, піддає критиці Інтернет ресурси теми. Водночас, чи не уперше, розглядає висвітлення спецоперації, у так званих «самвидаві» й «тамвидаві» – чисто радянських явищах в умовах ідеологічного й цензурного тиску.

2. Найбільш вагоме за глибиною проникнення в тему полягає у розгляді не лише змісту праць попередників (що вже само по собі достатньо для історіографічного дослідження), а і в аналізі методологій, концепцій, категоріально-понятійного апарату, впливу політичних подій на їх трансформації, особливо на мутації радянської методології у пострадянський період. Одним із таких проявів стала, за визначенням автора, «синтетична» методологія як наслідок спроб поєднання радянської та зарубіжної. Такий підхід не є продуктивним, бо, як показує аналіз творів, побудованих на синтетичному методологічному, концептуальному підході, приводить до дисонансу змісту з висновками, причин із наслідками.

У цьому контексті, коли історична наука переглядає чимало минулих концепцій і знаходиться у процесі пошуку перспективних наукових напрямів, вивчення змін методологій і концепцій на прикладі спецоперації є науково й практично актуальним. Автор приділяє особливу увагу розгляду процесу подолання упереджених оцінок та стереотипних позицій, базованих на ідеологічних постулатах радянської доби. Водночас до ідеологічної методології в монографії доказово віднесені не тільки роботи радянської історіографії, а й зарубіжної, і не тільки радянського періоду. Аналізуючи сучасні праці А.Аллана й Д.Клея, С.Таннера, П.Кальвокорессі, Дж.К.Гранвілл та ін., автор переконливо доводить, що попри закінчення «холодної війни», дезінтеграцію СРСР, зарубіжна історіографія залишилася на протилежній радянській методології системі координат при висвітленні афганських подій, участі в них СРСР та США.

3. Автор не тільки аналізує зміст десятків понять, застосованих у проаналізованій літературі для визначення: введення військ до Афганістану; участі ССРСР в афганському конфлікті; сил, що протистояли уряду Афганістану і радянським військам; їх самих та особового складу тощо. Він порівнює базисний зміст цих понять із формою і змістом введення й перебування ОКРВ в Афганістані. Унаслідок такого порівняльного аналізу доводиться, що найбільш адекватним визначенням форми й бойового, політичного змісту участі СРСР, його контингенту у подіях в Афганістані є «воєнно-політична спецоперація», в її воєнному, політичному (та й більш широкому) розумінні, а не «війна», «афганська війна», тим паче «радянсько-афганська війна», чи то «агресія», «окупація» тощо.

Сили, що протистояли уряду Афганістану та ОКРВ, визначаються у політичному плані як «антиурядові мусульманські партії та організації» (АМПО), а у військовому – «незаконні озброєні формування» (НОФ). При цьому важливо враховувати один нюанс, закладений автором в останнє визначення. Це не просто групи, загони, їх угруповання, що мали зброю, а саме озброєні США та їх союзниками по латентній коаліції, яка, насамперед, протистояла режимові Народно-демократичної партії Афганістану (НДПА) і ОКРВ. Саме цей категоріально-понятійний апарат відпрацювала українська історична школа дослідження воєнно-політичної спецоперації СРСР в Афганістані 1979–1989 рр., до створення якої А.Костира, разом зі співавтором багатьох попередніх праць – С.Червонопиським – доклав чимало зусиль.

4. На основі аналізу розвідок української школи, автор виходить на історіософське осмислення спецоперації. За обґрунтованим визначенням: «Воєнно-політична спецоперація СРСР в Афганістані 1979–1989 гг. – це специфічне, інтегроване явище всесвітньої історії другої половини ХХ ст., перший двобій світової спільноти з міжнародним тероризмом, ісламським екстремізмом, наркотероризмом під час кульмінаційного зіткнення СРСР та США у межах «холодної війни», яка закінчилася поразкою СРСР, світової соціалістичної системи, що призвело до глобальних геополітичних трансформацій на планеті».

Визначення базується на вилученому автором із дослідження детермінаційному ланцюжку: державний переворот 27 квітня 1978 р. («Квітнева (Саурська) революція») в Афганістані – громадянська війна – втручання третіх сил (насамперед, відкрите – СРСР та приховане – США) – введення (грудень 1979 р.) й бойова присутність ОКРВ – остаточне його виведення (лютий 1989 р.) – падіння режиму НДПА (1992 р.) – ескалація міжусобної війни моджахедів – їх боротьба з ісламським рухом «Талібан», перемога останнього (1996 р.) – перетворення Афганістану на базу міжнародного тероризму, ісламського екстремізму та світовий наркоцентр – антитерористична операція США і НАТО (2001 р.).

5. А.Костира не без підстав вважає наведене визначення історіософською концепцією подальших досліджень спецоперації, що може виконати роль об'єднавчої концепції для вітчизняних дослідників теми в умовах методологічного та концептуального вакууму, що утворився в пострадянський період. У плані підняття досліджень із теми до наукового рівня, пропонується повернутися до діалектики та міждисциплінарності.

На прикладі «нового політичного мислення» часів перебудови, автор вважає повну деідеологізацію міжнародних відносин утопією, за що й «поплатився» СРСР. Наголошується на необхідності вбачати в ідеології (радянській, буржуазній) «сукупність ідей» без класового поділу на прогресивні, чи реакційні тощо. При цьому важливо мати на увазі, що поряд із панівною існували й існують інші ідеї, погляди. Про це свідчить аналіз і радянської, і зарубіжної історіографії, в яких є і будуть роботи, що «випадають» із панівного ідеологічного, методологічного ряду.

6. Зміст другої – джерелознавчої – частини монографії не обмежується вивченням масиву історіографічних та архівних джерел, а й містить розгляд пізнавальної, наукової цінності інших джерел – музейних, гербів, прапорів, нагород, пам'ятників тощо. Автор обґрунтовує періодизацію формування корпусу історіографічних джерел, здійснює їх класифікацію за 12 видами, вивчає пізнавальний рівень кожного, проводить критику деяких джерел, аналізує

публікації архівних документів у ЗМІ, монографіях, уточнює, скільки із введених до наукового обігу у 1993 р. довідником «Архивы Кремля и Старой площади» подаються у пізніших виданнях як уперше опубліковані.

7. Висвітлення обмежників наукового дослідження спецоперації, обґрунтовані висновки джерелознавчого дослідження, без перебільшення, приголомшують. У корпусі історіографічних джерел питома вага монографій не перевищує 2%, та й то більшість із них розглядає спецоперацію на рівні глав та розділів. На тлі безмежного масиву архівних джерел до наукового обігу введено трохи більше 50 архівних документів, які тільки передруковуються. Це стало наслідком збереження й застосування у Росії (яка після дезінтеграції СРСР монополює володіє архівосховищами) архаїчного радянського механізму вибіркового допуску дослідників до архівів. Проте цей механізм набув сучасних рис: монополізація, комерціалізація, дискримінація за національною ознакою дослідників із СНД, що автор відчув особисто. На тлі архівного безмежжя, за 20 років після закінчення спецоперації, у Росії не видано жодного збірника документів із проблематики спецоперації. У той же час, як установив А.Костиря, збірник таємних документів ЦК КПРС, міністерств оборони, закордонних справ із російських архівів на Заході видано ще у 1995 р. Як кажуть, коментарі зайві.

8. Міждисциплінарний авторський підхід до розкриття теми закладено вже у назву та структуру дослідження. Водночас, у кожній із частин застосовується дослідницький інструментарій багатьох наук. При аналізі джерельної бази, окрім основного джерелознавчого метода «аналіз-синтез», використовуються напрацювання архівістики, архівної справи, літературо-, мово-, музеєзнавства, текстології, геральдики, фалеристики, нумізматики тощо. Взаємопереливання, взаємодія трьох частин монографії – історіографії, джерелознавства, бібліографії – і дали той високий науковий і пізнавальний результат дослідження.

9. Водночас необхідно застерегти читачів проти ставлення до видання як чогось «чисто» наукового, сухого й нецікавого, цікавого тільки обмеженому колу фахівців. Автор порушив таке відношення до спеціальних наукових праць, обравши оригінальну логіку та стиль, літературну мову подачі матеріалу, тому книга читається легко (де неможливо було уникнути спеціальних термінів, то вони наведені у словнику, що додається).

В історіографічних працях (що є рідкісним явищем у науці), як правило, історіограф розкриває погляди різних авторів з обраної теми, мало що додаючи від себе. А.Костиря активно вступає в полеміку, розкриває свої наукові погляди, дає особисті оцінки, нерідко досить несподівані й оригінальні (такий підхід найбільш притаманний розділу 3 «Полемічні сюжети в історіографії спецоперації»). Це піднімає науковий і практичний рівень дослідження, а також читацького інтересу та сприйняття, що важливо, зважаючи на широку адресацію книги.

10. Чимало історичних міфів, як радянської, так і пострадянської доби, «луснуло» на сторінках монографії. Тільки два приклади. Усталеним стало твердження про замовчування за радянських часів бойових дій ОКРВ. Однак базуючись на ретроспективному, бібліографічному покажчику видань та публікацій за темою, уперше укладеному й систематизованому автором у третій частині монографії, він підрахував, що якщо з 1979 по 2008 рр. вийшло друком 1095 книг та статей, то в радянський період (1979–1991 рр.) видано 498. Із них до перебудови (1979–1984 рр.) – 92 (50 книг і 42 статті) і за часів перебудови (1985–1991 рр.) – 406 (207 і 199 відповідно).

Після аналізу лаконічного тексту постанови Другого з'їзду народних депутатів СРСР (24 грудня 1979 г.) «Про політичну оцінку рішення щодо введення радянських військ до Афганістану в грудні 1979 року», здійсненого в монографії, не залишається підстав вважати цю постанову як таку, що, по-перше, взагалі дала якусь оцінку, по-друге, визнала рішення Політбюро ЦК КПРС зокрема та спецоперацію взагалі «політичною помилкою», тим паче «злочином», на чому нерідко наголошують необ'єктивні автори. Таких прикладів у дослідженні чимало.

11. Монографія А.Костирі одночасно виконує декілька функцій: наукову, практичну, пізнавальну, довідкову, навчальну, узагальнюючу. І це, окрім вищевикладеного (та більш не висвітленого), ще більше піднімає значимість дослідження і його оцінку. Взагалі треба підкреслити, що не кожна історична тема має таке фундаментальне опрацювання, яке отримала спецоперація в монографії, тому А.Костиря заслуговує на наукову повагу та вдячність учасників бойових дій в Афганістані – «афганців».

Вузькі місця, недоліки монографії можливо б виявилися при порівнянні з подібними науковими розробками, але їх бракує у вітчизняній, радянській та пострадянській, зарубіжній історіографіях. Видання не має аналогів. Однак головний недолік монографії полягає у мізерному накладі – 500 примірників. А книга заслуговує на видання масовим накладом, бо об'єктивно відповідає на багато питань суспільства, учасників бойових дій в Афганістані та, насамперед, про причини спецоперації, її підсумки, ціну, оцінку, про сенс частки життя «афганців», «за річкою», тобто в Афганістані.

Таким чином, три частини монографії – по суті, три самостійних дослідження А.Костирі. Об'єднання їх в одне видання дозволило досягти головної наукової мети – комплексно й на міждисциплінарній основі проаналізувати періоди, етапи становлення й розвитку історіографії теми, оцінити досягнутий рівень вивчення та висвітлення спецоперації, сучасний стан джерелознавчої бази досліджень, найбільш повно презентувати систематизовану бібліографію.

О.І.Гуржій (Київ), С.С.Падалка (Київ)

Віднянський С.В., Мартинов А.Ю.

Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К., 2009. – 376 с.

На початку ХХІ ст. об'єднана Європа стала багатозначним поняттям, що означає передусім спільний ринок і середовище, привабливе для конкуренції, символізує зразкове суспільство небаченого рівня соціального єднання, і, нарешті, засвідчує велику політичну роль на світовій арені. Проте всі ці переконливі переваги діяльності потужного інтеграційного об'єднання з майже шістдесятирічним досвідом наполегливої роботи не виключають численних проблем, суперечностей, дискусій, що постійно виникають у далеко не безхмарному майбутньому Європейського Союзу. Вони торкаються майже всіх сфер діяльності ЄС. Але найбільш спірними залишаються питання щодо переваг та небезпек подальшого поглиблення інтеграційного процесу, розширення географії співтовариства, складності та суперечливості в ньому позицій лідерів новоприйнятих країн. Переконливим підтвердженням цього стало одне з останніх доленосних рішень саміту глав урядів країн – членів ЄС (листопад 2009 р.) щодо виконання умов Лісабонського договору про запровадження посад президента та міністра закордонних справ Європейського Союзу. Незважаючи на те, що Чехія останньою врешті-решт ратифікувала угоду, вона одержала далеко неоднотайне схвалення політичними елітами нових членів ЄС.

Достатньо переконливими видаються аргументи одного з найавторитетніших політичних діячів країн Центральноєвропейського регіону, екс-президента Польщі Л.Валенси, який ще напередодні листопадової зустрічі лідерів країн ЄС розкритикував систему виборів першого голови Європейської ради. «Запровадження посади президента – це передусім символ, який засвідчує, що країни ЄС хочуть йти в одному напрямку під мудрим і сильним в очах населення керівництвом. Це основний мандат для того, щоб ефективно вести Євросоюз у майбутнє і конкурувати із дедалі сильнішими «тиграми» з інших континентів», – зазначає Л.Валенса і наголошує, що замість цього можна побачити «неясну бюрократичну гру». На думку екс-президента Польщі, ЄС не вперше відступає від фундаментальних принципів демократичного функці-